
МОРСЬКЕ ПРАВО

Серафімов В. В.,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри

морського та митного права

Національного університету

“Одеська юридична академія”

(м. Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0436-2071>

УДК 32:351.79

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

Статтю присвячено висвітленню та аналізу основних напрямів морської політики держав Середземномор'я. Середземне море охарактеризовано як стратегічний фактор європейської політики, історичний, соціальний та економічний простір. Визначено тенденції сучасного середземноморського діалогу. При аналізові морської політики держав ЄС, південного та східного Середземномор'я визначено основні вектори їх розвитку. Розглянуто окремі аспекти інтегрованої морської політики ЄС, протидії обігу наркотичних засобів, забезпечення морської безпеки, протидії незаконній морській міграції, захисту та попередження забруднення середовища Середземного моря. Виокремлено напрями морської політики неєвропейських держав регіону: у північно-африканських держав її спрямовано на протидію нелегальній міграції до ЄС та проведення військово-морських навчань, а у ближньосхідних – зосереджено на пошуку та перерозподілі родовищ вуглеводнів для забезпечення стабільного енергопостачання.

Ключові слова: морська політика, держави середземноморського басейну, морська політика ЄС, морська політика південного Середземномор'я, морська політика східного Середземномор'я.

Vitaliy Serafimov. Modern Trends of Forming the Maritime Policy of the Mediterranean States. – Article.

The article is devoted to the coverage and the analysis of the main areas of the maritime policy of the Mediterranean states. The Mediterranean Sea is described as a strategic factor in European politics, historical, social and economic spaces. The trends of the modern Mediterranean dialogue are determined. Analyzing the maritime policy of the EU, the southern and the eastern Mediterranean, the main vectors of their development are identified. Some aspects of the EU's integrated maritime policy, counteraction to narcotic drugs, maritime security, counteraction to illegal maritime migration, protection and prevention of pollution of the Mediterranean environment are considered. The directions of the naval policy of the non-European states of the region are singled out: in the North-African states, it is aimed at counteracting illegal migration to the EU and conducting naval exercises, while in the Middle East it focuses on the search and the redistribution of hydrocarbon deposits to ensure a stable supply of energy.

Key words: the maritime policy, Mediterranean basin states, the EU maritime policy, the maritime policy of the southern Mediterranean, the maritime policy of the eastern Mediterranean.

Серафимов В.В. Современные тенденции формирования морской политики государств Средиземноморья. – Статья.

Статья посвящена освещению и анализу основных направлений морской политики государств Средиземноморья. Средиземное море охарактеризовано как стратегический фактор европейской политики, историческое, социальное и экономическое пространство. Определены тенденции современного средиземноморского диалога. При анализе морской политики государств ЕС, южного и восточного Средиземноморья определены основные векторы их развития. Рассмотрены отдельные аспекты интегрированной морской политики ЕС, противодействия обороту наркотических средств, обеспечения морской безопасности, противодействия незаконной морской миграции, защиты и предупреждения загрязнения Средиземного моря. Выделены направления морской политики неевропейских государств региона: в североафриканских государствах она направлена на противодействие нелегальной миграции в ЕС и проведение военно-морских учений, а в ближневосточных – сосредоточено на поиске и перераспределении месторождений углеводородов для обеспечения стабильного энергоснабжения.

Ключевые слова: морская политика, государства средиземноморского бассейна, морская политика ЕС, морская политика южного Средиземноморья, морская политика восточного Средиземноморья.

Вступ

Середземноморський регіон – одна з колисок людських цивілізацій, батьківщина багатьох славетних мореплавців та першовідкрива-

чів віддалених земель. Впродовж тисячоліть тут відбувалися визначні для історії людства події, здійснювалися наукові відкриття, засновувалися сучасні уявлення про всесвіт і місце людини в ньому. Тут еволюціонували європейські, північно-африканські та ближньосхідні народи, формувалися перші держави та правові системи, більшість з принципів побудови яких є актуальними і сьогодні. Розташування на узбережжі значного за розмірами та значенням для торгівлі Середземного моря зумовило формування специфічного ставлення до нього як в релігійних уявленнях представників прибережних поселень, так і в їх державо- та правотворчих процесах. Сьогодні саме цей фактор багато в чому детермінує основні принципи і напрями державної політики прибережних держав, стикові питання їх взаємодії, в т. ч. у морському напрямку.

Питання формування державної політики середземноморських країн та ЄС в цілому досить часто розглядається у вітчизняній науковій літературі. Здебільшого ці розвідки спрямовані на її історичний аспект та вплив сучасних негативних викликів і загроз на формування державних політик як держав-членів ЄС, так і ЄС в цілому (Антюхова О.А., Вонсович О.С., Дальський В.Б., Лисак В.Ф., Макух В.В., Хассуна Б. та інші), проте їх морський напрям практично не потрапляє до предмета досліджень цих авторів. Лише у роботах А.Ф. Моти та Л.І. Пашковської висвітлені окремі аспекти протидії нелегальній морській міграції та порятунку мігрантів у Середземному морі. Зарубіжні автори частіше звертаються саме до морської проблематики у політиці Середземномор'я, проте розглядають лише окремі аспекти її здійснення: туристичний та рекреаційний (З.М. огли Бінгель, О.В. Щербіна та Тарек Авад Ель Сайед Мохамед Юсеф), безпековий (А.Б. Теймурова), енергетичний (Р.В. Оніщенко), культурний (Є.Ю. Терещенко), економічний (А.П. Матусевич, Д.Є. Махновський), щодо спірних територій (М.В. Кузнецова, Ю.А. Павлова), щодо протидії нелегальній міграції (І.В. Гребенкіна), не досліджуючи її у поєднанні всіх цих аспектів. Тому метою цієї статті обрано комплексне дослідження сучасних тенденцій формування морської політики держав Середземномор'я, що узгоджується з необхідністю створення механізмів надійної та безпечної їх взаємодії як між собою, так і з причорноморськими країнами, що поєднуються з цим регіоном завдячуючи Чорноморським протокам.

I. Середземне море як стратегічний фактор європейської політики

Середземне море – найважливіший стратегічний фактор у міжнародних відносинах. Через надзвичайно вигідне економічне і геополітичне положення Середземномор'є вважається воротами до Атлантики і широким шляхом до Суецького транспортного каналу. Саме тому в цьому регіоні зосереджено увагу не лише країн, які там розташовані географічно, а й тих, хто претендує на встановлення свого впливу в глобальному масштабі; це, в свою чергу, веде до утворення неврегульованих проблем у сфері забезпечення безпеки і володіння певними ділянками суходолу (Павлова, 2015, с. 31).

Події “арабської весни” з особливою актуальністю поставили на порядок денний питання захисту всієї Європи та особливо її приморських територій від нелегальної міграції морськими маршрутами, “похитнули” попередні домовленості та напрацювання між ЄС, державами Магрибу, Єгиптом тощо. Проте це – не єдиний аспект напруження в цьому регіоні (хоча, мабуть, найбільш відомий та часто висвітлюваний у ЗМІ), до кола актуальних і таких, що потребують якнайскорішого вирішення питань належать також: протидія морському наркотрафіку, забезпечення сталого енергозабезпечення, відновлення туристичної привабливості, налагодження соціального та політичного ладу північно-африканських держав, попередження забруднення морського середовища, видобування вуглеводнів, оздоровлення економік прибережних країн тощо. Це визначає провідні градієнти розвитку такого складного за релігійним, суспільним та політичним ладом регіону, що може вважатися одним з найбільш сприятливих за кліматичними, культурними та економічними умовами для прогресуючого руху з налагодження взаємного партнерства між дуже різними, але захопливими за своєю своєрідністю середземноморськими державами, а згодом і з його поширенням на більш віддалені країни, що зазнають подібних напруженостей у власному регіональному розвитку. Це є можливим лише за умови обрання державної політики розбудови окремих держав та ефективної регіональної політики з урахуванням інтересів всіх учасників системи, її спрямуванням на створення, пошук і відпрацювання спільних позицій, можливостей до об'єднання зусиль для подолання загальних проблем регіону, остаточне вирішення давніх протиріч та створення такої суспільної моделі співіснування, за якої б не порушувалися права жодної людської особистості.

II. Середземноморський регіон як історичний, соціальний та економічний простір

Упродовж всієї людської історії народи Середземномор'я та створені ними міста впливали і надихали суспільства у всьому світі. Унікальні географічні та океанографічні якості Середземного моря – відносно спокійні води, невеликі коливання припливу, передбачуваний характер вітру, багатство і легкість рибальства, а також різноманітність природних бухт – надавали сприятливих умов для проживання людини, обміну товарами та ідеями. Впродовж багатьох століть це море відіграло центральну роль в життєзабезпеченні народів і різноманітних цивілізацій, які його оточували (Швец, 2017, с. 186). Вступ на історичну арену фінікійських федерацій стало початком для західного світу нової великої цивілізації міжнародного характеру, яка мала риси морської культури, цілком відмінної від давніх цивілізацій, ізольованих одна від одної та таких, що мали річковий характер (Мечников, 1995, с. 198) (Месопотамія, Давній Китай тощо). Антична цивілізація була тісно пов'язана з морем і належала до типу морських цивілізацій. Вона не буда єдиною, але все ж найбільшою цивілізацією Середземномор'я, панувала тут більше дванадцяти століть. На узбережжях Середземномор'я мешкало близько 20 народів, у кожного з яких була спроба створення своєї цивілізації і в даному випадку антична морська цивілізація – лише частина загальної культури Середземномор'я (Мечников, 1995, с. 183).

Таким чином, Середземномор'є – це соціальний простір, сформований господарськими та культурними зв'язками середземноморських народів, які є настільки міцними і довговічними, що їх неможливо порушити політичними рішеннями. Їх становлення відбувалося за законами процесів “великої та середньої тривалості” (*Longue Durée, Moyenne Durée*) і становить предмет неподієвої історії (Бродель, 1977). Ці народи – представники морської цивілізації, а, як зазначав Ф. Ратцель, морська цивілізація відрізняється відкритістю до зовнішнього світу, вона здійснила Великі географічні відкриття. Маючи мобільні та економічно ефективні морські комунікації, військовий і торговельний флот, морські держави використовували берегову зону як плацдарм для колонізації нових земель. Саме морські держави вимагали свободи судноплавства, свободи проток і морів, “відкритості” портів і приморських територій, різних преференцій, забезпечували свободу торгівлі. “Логіка моря” стала одним з фундаментальних принципів “відкритого суспільства” (Мазырин, 2016, с. 229).

Це підтверджує тезу, що значення морського фактора у розвитку людського суспільства важко переоцінити (Махновский, 2014, с. 60). Середземне море довгі часи називали “внутрішнім”, оскільки шляхи сполучення цим морем стали центром античної культури. Найпрогресивніша культура стародавнього світу розвинулася вздовж узбережжя саме цього моря, до якого територіально належали Мала Азія та північна частина Африки (Сигалов, 2013, с. 72). Середземне море – не просто море, а “комплекс морів”, до того ж морів, поцяткованих островами, розсічених півостровами, окреслених порізанними узбережжями (Бродель, 2002, с. 16). Військово-морська могутність саме європейських середземноморських держав обумовила долю світу у Новий час. Саме вода стала простором формування глобальної світоцілісності. Однак вода сама по собі, звісно, не є фактором інтеграції, а набуває консолідуючих рис лише через її використання людиною. Як зазначав Ф. Бродель, “не вода пов’язує області Середземномор’я, а морські народи” (Шестова, 2011, с. 54).

Саме в цьому регіоні з’являються і перші економічні новації, здійснюються перші економічні експерименти, запроваджуються фіскальні механізми. Протягом багатьох століть о. Родос був центром регіональної торгівлі не лише басейну Егейського моря, але і всього Східного Середземномор’я. Однак після того, як було вирішено ввести 2% податок на портову торгівлю, Родос за дуже короткий час втратив 85% свого торговельного обороту. Незабаром невеликі сусідні острови стали прибутками для безмитної і безподаткової торгівлі і місцями накопичення товарів для їх контрабандного ввезення до Афін без сплати податків (Adams, 1993, р. 35). Перші митні правила оформлюються у вигляді законодавства (*lex portus*) саме в цьому регіоні (Кормич, 2016, с. 55). Прообрази сучасних вільних економічних зон “порто франко” також виникли на узбережжі Середземного моря наприкінці XVI ст. У 1595 р. італійське місто Генуя одним з перших в історії проголосило себе вільним портом, а пізніше цей статус отримали Венеція (1661 р.) і Марсель (1669 р.) (Дерюгина, 1997, с. 115).

Результатом відкриття Нового Світу став поступовий занепад середземноморських націй і держав та інтенсивний розвиток країн, розташованих на узбережжі Атлантичного океану, тобто Португалії, Іспанії, Франції, Англії та Нідерландів. Народи цих країн швидко скористалися географічними вигодами морської торгівлі, і центри цивілізації перемістилися з берегів Середземного моря на береги

Атлантичного океану. Константинополь, Венеція і Генуя втратили своє значення, і на чолі культурного руху стали Лісабон, Париж, Лондон і Амстердам (Терещенко, 2010, с. 181).

III. Сучасний середземноморський діалог

Середземноморський регіон одночасно є контактною та конфліктною зоною європейських, африканських та азійських держав, оскільки відіграє роль мосту між Сходом та Заходом у політичному, культурному та релігійному вимірах (Павлова, 2015, с. 31). До 1995 р. міждержавний діалог в цьому регіоні не був інституціоналізований, обмежувався двосторонніми угодами між країною-членом ЄС і країною близькосхідного регіону, однак спроби проведення загальної для Європи політики розпочинаються вже з 1950-х рр. У рамках проведеної ЄЕС у 1970-і рр. “Глобальної середземноморської політики” (*Global Mediterranean Policy*) було укладено ряд двосторонніх угод з Марокко, Алжиром, Тунісом, Єгиптом, Йорданією, Ліваном і Сирією, які передбачали економічне і фінансове співробітництво і заклали основи політики щодо інтеграції регіону Південного Середземномор’я з ЄЕС.

Збільшення кількості прибережних країн у 1980-х рр. (членство у ЄЕС набули Греція, Іспанія і Португалія) стало одним з факторів проголошення в 1990-х рр. “Нової середземноморської політики” ЄС (Денисова, 2010, с. 170). У 1995 р конференція в Барселоні поклала початок масштабному міждержавному євро-середземноморського діалогу і Євро-Середземноморському партнерству (ЄСП) (Латкина, 2014, с. 141) – Барселонському процесу. Спочатку до складу ЄСП входили 12 країн-партнерів Середземномор’я: Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Кіпр, Ліван, Мальта, Марокко, Сирія, Туніс, Туреччина, Палестинська національна автономія і країни ЄС. Потім Кіпр і Мальта вступили до ЄС. Албанія і Мавританія приєдналися до ЄСП у листопаді 2007 р. (Хассуна, 2015, с. 81). Основними завданнями співробітництва було визнано: політичний діалог та діалог з безпеки, економічне, фінансове, соціальне, культурне та гуманітарне партнерство (*Barcelona declaration 1995*). Але, незважаючи на динамічний старт співробітництва, згодом через слабку активність учасників, різницю у політичних поглядах та економічної складової виявилися тенденції до його поступового занепаду.

З 2004 р. розпочинається новий етап співробітництва ЄС з країнами Середземномор’я, що був пов’язаний з проголошенням ЄС

намірів реалізовувати Єдину політику добросусідства (СПД). СПД охоплює 16 держав: Україну, Молдову, Білорусь, Вірменію, Азербайджан, Грузію, 10 країн Південного Середземномор'я (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Сирію, Туніс, Палестину) (Хассуна, 2015, с. 82). Проте, якщо у першій групі держав зберігалася потенційна перспектива приєднання до ЄС, нехай і віддалена (фактично ЄС відкрив їм двері на Третньому саміті “Східного партнерства” у Вільнюсі наприкінці листопада 2013 р.), то у середземноморських сусідів ЄС подібної перспективи немає (Латкіна, 2014, с. 141).

З ініціативою тіснішої взаємодії в межах Середземномор'я – створення, за аналогією з ЄС, Середземноморського союзу – під час своєї передвиборної кампанії в 2007 р. виступив тодішній кандидат в президенти Франції Н. Саркозі (Toggeblanca, 2008). Арабський Магриб завжди був зоною інтересів Франції. І саме вона запропонувала об'єднати в новому союзі лише ті держави, які мають безпосередній вихід до Середземного моря. Однак позиція керівництва Німеччини щодо зазначеного питання зводилася до того, що до нової структури необхідно включити всі держави ЄС, який, фінансуючи євро-середземноморські проекти в рамках політики добросусідства, повинен мати право голосу в новій структурі (Schumacher, 2009). Останнє засвідчило значну стурбованість Німеччини можливим усуненням від роботи у пропонованій до створення організації, її майбутній політиці та економічних проектах через “несередземноморський” географічний статус. Та лише після внесення змін до початкового плану проєкта Німеччина погодилася на його створення. Крім того, пропозиції Європейської комісії щодо посилення інституційної співпраці між європейськими та арабськими партнерами з акцентом на конкретні регіональні проекти сприяли перенесенню початкової французької ідеї на рівень ЄС та її перевтілення на Союз для Середземномор'я в рамках Барселонського процесу, який до цього моменту практично зайшов у глухий кут (Barcelona Process, 2008).

Новий Союз для Середземномор'я стартував на саміті в Парижі в липні 2008 р., на якому були присутні голови держав і урядів 43 європейських і арабських держав, а також представники Ліги Арабських Держав. Основною, хоча і не новою, метою Союзу для Середземномор'я стало перетворення Середземноморського регіону на зону миру, демократії, співробітництва і процвітання. В новій організації істотно розширився склад учасників і представництво неєвро-

пейських держав. Паризька декларація, прийнята на саміті, позначила чотири виміри співпраці в дусі Барселонського процесу: політичний діалог, економічні відносини з перспективою створення зони вільної торгівлі, соціально-культурний діалог, питання соціальної інтеграції, у т. ч. міграції та безпеки (Joint Declaration, 2008).

Революційні заворушення, що розпочалися в грудні 2010 р. і охопили до початку 2011 р. багато держав Північної Африки і Близького Сходу, застали зненацька як Союз для Середземномор'я, так і ЄС (Латкина, 2014, с. 143). На початку жовтня 2013 р. у Вільнюсі відбувся перший після “арабської весни” повноцінний саміт 43 учасників Союзу для Середземномор'я, який визначив порядок денний наступних зустрічей міністрів транспорту (в середині листопада 2013) і міністрів енергетики (в середині грудня 2013). Були схвалені два регіональні проекти – ініціатива “Покоління підприємців” в рамках “Середземноморської ініціативи зі створення робочих місць” і “Програма з очищення від забруднення озера Бізерт в Тунісі”. На початку листопада 2013 р. в Барселоні представники Союзу для Середземномор'я підготували до погодження “План з використання сонячної енергії”. В середині листопада 2013 р. відбулися зустрічі Соціальної та Економічної рад Союзу, а також Євро-Середземноморський форум “Соціальний діалог” (New EU support for regional cooperation in the Southern Mediterranean, 2013). На теперішній час багатостороння взаємодія в рамках Союзу для Середземномор'я все частіше обмежується функціональною співпрацею і загальними середземноморськими соціальними та економічними проектами. Очікувати від європеїзації Середземномор'я тієї ж ефективності, що і від демократизації держав Центральної та Східної Європи в 1990-х рр. говорити неможливо, як мінімум, з двох причин. По-перше, останні прохали про “повернення до Європи” на основі своєї європейської ідентичності; по-друге, у них була перспектива повноправного приєднання до ЄС. При цьому, політика ЄС щодо країн Середземномор'я полягає в його абстрагуванні від політичної культури та місцевого укладу життя, звичаїв і умов арабських держав (Hollis, 2011). Під загальними цінностями в ЄС розуміються виключно цінності Євросоюзу, незалежно від того, що держави-сусіди ЄС за Середземномор'ям ідентифікують себе як арабські, а не середземноморські держави Північної Африки. Історично середземноморська політика ЄС ґрунтувалася на забезпеченні власної безпеки і стабільності, тому характеризувалася низькою ефективністю

ініціатив ЄС щодо розвитку реального Євро-Середземноморського партнерства (Латкина, 2014, с. 145).

IV. Морський вектор політики держав ЄС

Добробут сучасної Європи нерозривно пов'язаний з морем. Суднобудування і судноплавство, рибальство і рибопереробка, портова діяльність, видобуток енергоресурсів в шельфовій зоні, прибережний і морський туризм, аквакультура залишаються ключовими сферами морської діяльності в цьому регіоні. Виражений “морський вектор” розвитку дозволяє Європі отримувати великі вигоди від зростання міжнародної торгівлі та відігравати провідну роль у світовій економіці. Потенціал акваторій і узбережжя потребує постійного збереження та обслуговування. Забезпечення сталого стану морського середовища – найважливіша передумова успішності і конкурентоспроможності зазначених видів діяльності. Реалізація вузькогалузевих або суто національних морських політик, наприклад, у сферах транспорту, рибальства, енергетики, туризму може призводити до конфліктів інтересів і загальної їх неефективності. Це обумовлює необхідність переходження до більш тісної співпраці та інтегрального підходу до вирішення проблем (Махновский, 2014, с. 65).

Морська політика не включена до переліку сфер регулювання, в рамках яких застосовуються компетенції ЄС, прописані в Договорі про функціонування Євросоюзу. До її кола потрапляють частини окремих політик і напрямків діяльності ЄС, які стосуються морської діяльності (рибного господарства, екології, транспорту, питань безпеки на морі, науки, промислової політики тощо). Таким чином, елементи морської політики відносяться до певних областей, які належать до сфер здійснення компетенцій ЄС. Велика їх частина – до сфери спільних компетенцій з державами-членами. Серед них рибальство (за винятком збереження морських біологічних ресурсів), навколишнє середовище, транспорт, транс'європейські мережі, енергія. “З деякими застереженнями” до цієї сфери належать наукові дослідження (Ентин, 2009, с. 38). Навіть термін “морська політика” використовується у поєднуючому значенні як “комплексна (інтегрована) морська політика” (Колесникова, 2017, с. 78).

Сучасна концепція Єврокомісії – “Інтегрована морська політика для Європейського Союзу” 2007 р. – полягає у формуванні консолідованої морської політики, яка охоплює всі аспекти відносин суспіль-

ства і морських екосистем. передбачається висока ефективність цього інноваційного підходу (An Integrated Maritime Policy for the European Union, 2007). Взаємодія європейського суспільства і навколишнього морського простору стає інтенсивною як ніколи раніше. Разом з тим посилюється напруга в системі “суспільство – природа”. З одного боку, сучасні технології дозволяють отримувати з прибережних територій і морських акваторій все більше прибутку. Це привертає туди інвестиції, людські ресурси. З іншого – веде до прогресуючого руйнування природного середовища. Терміновість відповіді на такий виклик обумовлена також швидким ходом глобалізації і зміни клімату (Махновский, 2014, с. 66).

ЄС, усвідомлюючи це, в особі Європейської комісії започаткував процес багатосторонніх консультацій і аналізу складеної обстановки. Інтегрована морська політика для ЄС ґрунтується на чіткому розумінні взаємозв'язку проблем і необхідності їх спільного скоординованого вирішення. У якості найбільш важливих розглядаються такі проекти як: створення європейського транспортного простору без бар'єрів, просування Європейської стратегії морських досліджень, розробка національних інтегрованих морських політик, створення Європейської мережі морського нагляду, розробка “дорожньої карти” морського просторового планування країн-членів ЄС, стратегії пом'якшення впливу змін клімату в прибережних зонах, зменшення забруднення природного середовища і в т. ч. викидів CO₂ від судноплавства, виключення піратського рибальства і руйнівного донного тралення у відкритому морі; формування європейської мережі морських кластерів, ревізія трудового права ЄС у сферах судноплавства та рибальства (An Integrated Maritime Policy for the European Union, 2007).

Прикладом морського напрямку політики ЄС є також політика інновацій в рамках програми розвитку морських технологій (“блакитного зростання”) на період 2014–2020 рр., яка передбачає, зокрема, створення цифрової карти дна “європейських” вод до 2020 р. Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені. Про це свідчить поява Морського атласу країн ЄС (European Atlas of the Seas, 2014). Представлена схема районування в цілому адекватно відображає базові напрямки Морської політики ЄС. Однак розширюване міжнародне співробітництво, в т. ч. з країнами і регіонами, які не входять до складу ЄС, висувають на порядок денний необхідність деяких уточнень. Одне з них полягає в можливому поділі надзвичайно великого і різнома-

нітного за своїми природними і соціально-економічних умов регіону Середземного моря. У межах зон відповідальності Євросоюзу тут можуть бути виділені Західно-, Центральнo-Середземноморський регіони, регіони Адріатичного та Егейського морів. Слід також враховувати перспективне зміцнення співпраці з приморськими країнами Східної Європи, Туреччиною, Грузією (Махновський, 2014, с. 67-68).

Спеціально для середземноморського регіону передбачено програму “Назустріч комплексній морській політиці для більш ефективного управління у Середземномор’ї” (2009 г.) (Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Towards an Integrated Maritime Policy for better governance in the Mediterranean, 2009), якою визначено основні проблеми, що постали перед середземноморськими державами: 1) у більшості країн цього регіону кожна секторальна політика проводиться власною адміністрацією, як і кожна міжнародна угода виконується в рамках власних правил, через це складно досягти мети координації та погодженості; 2) велика частина морського простору, що складається з відкритого моря, ускладнює планування, організацію та регулювання діяльності прибережних держав, яка безпосередньо впливає на їх територіальні моря та узбережжя. Поєднання цих двох елементів спричиняє ситуацію, коли політика та діяльність, як правило, розвиваються окремо одна від одної і без належної координації між усіма її сферами, що впливають на море, а також усіма місцевими, національними, регіональними та міжнародними акторами. Програмою передбачаються можливості до поліпшення управління в регіоні: створення робочої групи, діяльність якої присвячено інтегрованій морській політиці, з метою започаткування діалогу та обміну найкращими практиками з прибережними державами Середземномор’я, що не є членами ЄС; надання технічної допомоги в рамках Європейської політики добросусідства та Інструменту партнерства для середземноморських партнерів, які висловлюють зацікавленість у комплексному підході до морських справ, тим самим підвищуючи обізнаність та сприяючи встановленню цілей та механізмів реалізації; підтримання структурного та неформального діалогу серед прибережних держав Середземномор’я за допомогою зустрічей на високому рівні, академічних та інших міжнародних організацій з метою покращення управління морським простором, у т. ч. на субрегіональному рівні тощо.

Найбільш проблемною сьогодні є сфера нелегальної морської міграції з країн Північної Африки та Близького Сходу. Саме викори-

стання морського шляху для нелегального в'їзду на територію іншої держави тривалий час залишається для мігрантів небезпечним і призводить до численних жертв (Мота, 2017, с. 90). “Згідно з даними ООН, з початку 2017 р. понад 50 тис. мігрантів прибули до берегів Італії, а понад 1,4 тис. осіб потонули або зникли безвісти. Міграційний маршрут з Лівії до Італії Середземним морем вважається найнебезпечнішим у світі. У 2016 р. з 181 тис. мігрантів, які потрапили на територію Італії, близько 90% прибули з Лівії морським шляхом” (Біля берегів Лівії потонули понад 30 мігрантів, 2017). Зазвичай перевантажені невеликі човни часто зазнають лиха у водах Середземного моря. Для порятунку нелегалів з країн Північної Африки і Близького Сходу урядом Італії була організована програма “Наше море” (*Mare Nostrum*), в рамках якої було врятовано понад 200 тис. нелегальних мігрантів, які намагалися дістатися Середземним морем до Європи. Фінансувалася програма державами-членами ЄС. Щомісяця на підтримку програми виділялося близько 9 млн євро. Висловлювалися думки, що місія ненавмисно заохочує спроби біженців здійснювати небезпечні поїздки. Програму ЄС “Тритон” (*Triton*), що прийшла на зміну програмі “Наше море”, вважають неефективною, відзначаючи, що вона не передбачає патрулювання територій на значних відстанях від берега, а її учасники не мають необхідного спорядження (Пашковская, 2016, с. 172).

З 2013 р. працює система Євросур (*Eurosur, European Border Surveillance System*), призначена для виявлення, запобігання та боротьби з незаконною міграцією та транскордонною злочинністю, сприяння забезпеченню захисту та збереження життя мігрантів, зокрема, шляхом покращення оперативних та технічних засобів виявлення малих суден. Регламент Європейської Ради і Парламенту, що регламентує використання цієї системи допускає співробітництво, в т. ч., постійний обмін інформацією, з сусідніми третіми країнами із врахуванням принципу неповернення (*Regulation establishing the European Border Surveillance System (Eurosur)*, 2013).

В ЄС створені агентства, що займаються морською безпекою (*EMSA*), контролем за кордонами (*FRONTEx*), контролем за виловом риби. Ухвалення відповідного законодавства в зазначених сферах сприяє тому, що держави-члени здійснюють контроль спільно. Налагоджена система координації як між державами-членами, так і в рамках європейських агентств (Войтоловский, 2010, с. 44).

З метою протидії незаконному обігові наркотичних засобів та фальсифікованих лікарських препаратів у вересні 2007 р. в Лісабоні було засновано Морський оперативно-аналітичний центр з боротьби з наркотиками, головним завданням якого є поліпшення інформаційного забезпечення і координація роботи морської поліції з метою перевірки суден, що швартуються та на борту яких, ймовірно, знаходяться наркотики. Аналогічний центр у 2008 р. було створено також і в Середземномор'ї (Авдєєв, 2016, с. 81-82).

У межах Союзу для Середземномор'я реалізуються значні логістичні морські проекти:

– *OPTIMED* (Середземноморський коридор південний схід – північний захід), що представляє модернізацію і реорганізацію портів Бейрут (Ліван) і Порто-Торрес (Італія), а також впровадження нових систем управління перевезеннями в деяких портах Іспанії, Франції, Єгипту, Кіпру. Тривалість реалізації – 2016 – 2019 рр., вартість проекту – 37,35 млн євро. Ініціатором є уряд Італії;

– *Motorway of the sea* (“Магістраль моря”) по лінії Туреччина-Італія-Туніс-Магриб. Цей проект передбачає розробку маршруту вантажних перевезень з Туреччини (порти Ізмір і Мерсин) в сторону Марокко через Туніс (порти Туніс і Сфакс) та Італію (порти Барі, Бріндізі і Таранто). Розробка маршруту є модернізацією зазначених портів і поліпшення питань взаємодії морського транспорту з автомобільними і залізничними перевізниками, в т. ч. шляхом впровадження італійських технологій і методів управління в портах Тунісу і Туреччини, а також часткову заміну вантажоперевезень автомобільним і залізничним транспортом в цих напрямках на морські перевезення, що обумовлено переважанням відповідної наземної інфраструктури. Вартість проекту оцінюється в 478 млн євро, а тривалість з 2017 по 2037 рік. Ініціатором проекту став турецький уряд (Носков, 2016).

У Середземноморському регіоні реалізується політика збереження морського середовища та попередження його забруднення. З 1976 р. співробітництво середземноморських держав оформлено в Барселонській угоді – Конвенції про охорону Середземного моря від забруднення, що містить загальні зобов'язання держав, конкретизовані в додаткових протоколах до Конвенції. Так, був заснований Регіональний центр надзвичайного реагування на морські забруднення в Середземному морі (*Regional Marine Pollution Emergency Response Centre for the Mediterranean Sea, REMPEC*) відповідно до резолюції 7,

прийнятої Конференцією уповноважених представників прибережних держав Середземноморського регіону, із захисту Середземного моря в Барселоні 9 лютого 1976 р., скликаній Міжнародною морською організацією та ЮНЕП. Також були розроблені протоколи: про захоронення 1976 р.; про співробітництво в боротьбі із забрудненням нафтою та іншими шкідливими речовинами в надзвичайних випадках 1976 р.; про захист від забруднення з наземних джерел 1980 р. та ін.

В контексті цієї Конвенції Центр регіональної діяльності щодо особливо охоронюваних районів здійснює проект на підтримку створення морських охоронюваних районів (МОР) середземноморського значення в районах відкритого моря, включаючи глибоководні зони. На основі біогеографічного підходу підготовлено перелік з 12 пріоритетних охоронних районів, що знаходяться у відкритому морі, в яких можуть бути ділянки, які можуть бути включені до переліку МОР (Бекашев, Бекашев, 2016, с. 68).

Угодою ООН про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану 1996 р. передбачено застосування скоординованих заходів з метою досягнення та підтримування сприятливого статусу збереження китоподібних. З цією метою Сторони забороняють будь-яке навмисне вилучення китоподібних та вживають всіх необхідних заходів щодо припинення таких дій, де це ще не зроблено, а також співробітничать у створенні та підтриманні мережі територій, що підлягають спеціальній охороні, з метою збереження китоподібних. Крім того, Сторони, в межах свого суверенітету та/або юрисдикції та відповідно до їх міжнародних зобов'язань, вживають заходів щодо збереження, проведення досліджень та управління, передбачених у Додатку 2 до цієї Угоди, які спрямовані на вирішення наступних питань: а) прийняття та впровадження національного законодавства; б) оцінка та управління взаємодією між людьми та китоподібними; в) охорона середовищ існування; г) дослідження та моніторинг; д) посилення спроможності, збір та розповсюдження інформації, навчання та освіта; та е) реагування на надзвичайні ситуації. Заходи, що стосуються рибальства, вживаються у всіх водах, що знаходяться під їх суверенітетом та/або юрисдикцією, а також поза межами цих вод по відношенню до будь-яких суден під їх прапором чи зареєстрованих в межах їх територій. Здійснюючи наведені вище заходи, Сторони застосовують правило перестороги (ст. II).

У листопаді 2011 р. Нарада сторін цієї Угоди схвалила Резолюцію 4.15 про МОР, що мають значення для збереження китоподібних. У ній йдеться про те, що сторони повинні співпрацювати з метою створення і підтримання мережі МОР для охорони середовища, в якому мешкають китоподібні. Відповідними державами запропоновано створювати у відкритому морі МОР у якості регіональної мережі. Нарада також прийняла рекомендацію про те, щоб держави-учасники приділили всебічну увагу і співпрацювали у створенні охоронних територій моря для китоподібних в зонах особливого значення. У резолюції рекомендується прийняти керівний документ щодо впливу антропогенного шуму на китоподібних в районі дії Угоди (Бекашев, Бекашев, 2016, с. 68).

V. Морська політика південного та східного Середземномор'я

Теперішня ситуація, що склалася після подій “арабської весни” в країнах Північної Африки, арабо-ізраїльський конфлікт, війна у Сирії тощо з особливою значущістю поставили на порядок денний забезпечення внутрішньодержавної політики в державах регіону, посуливши екологічне, економічне та культурне регіональне співробітництво на другорядний план. У минулому залишилися та практично вичерпані інциденти щодо затоки Сидра (Аверочкіна, 2013), спори навколо статусу Гібралтара (Спорные территории. Перешеек между Гибралтаром и Испанией, 2014; Гибралтар, 2012). Воєнні дії в Сирії обумовили також підсилення військово-морської присутності в регіоні (Авианосная ударная группа ВМС США вошла в Средиземное море, 2018; Средиземное море – больше не “озеро НАТО”, 2018).

Морська політика прибережних до Середземного моря держав сьогодні географічно розподіляється за двома напрямками: у північно-африканських держав її спрямовано на протидію нелегальній міграції до ЄС та проведення військово-морських навчань, а у ближньосхідних – зосереджено на пошуку та перерозподілі родовищ вуглеводнів для забезпечення стабільного енергопостачання. Так, Уряд Туреччини вдався до погрози використання сили щодо члена ЄС – Республіки Кіпр, у питанні прав на використання шельфу. Фактично Туреччина виступила проти традиційних принципів розмежування, на основі яких вже домовилися визнаний міжнародною спільнотою уряд Кіпру та Ізраїль (Дальський, 2011, с. 74-75).

Консолідуючим напрямом політики держав регіону є протидія забрудненню Середземного моря нафтою та стічними водами через перетин тут жвавих середземноморських транспортних коридорів.

Крім того, в 2009 р. до відкритих у територіальному морі на півдні Ізраїлю скромним за запасами родовищ “Ноа” і “Марі-Б” (розвідані в 1999 і 2000 рр. відповідно) додалися досить великі “Тамар” і “Даліт”, а у 2010 р. з’явилося повідомлення про родовище “Левіафан”. Під назвою останнього була об’єднана і вся група, до якої крім перерахованих вище родовищ включають морську зону навколо Кіпру, грецький “Геродот”, а також води, на які поширюються суверенні права Єгипту. “Загальна оцінка нафтових запасів групи “Левіафан”, за даними американської геологічної служби *U.S. Geological Survey*, становить від 54 до 174 млрд барелів. Середня оцінка з урахуванням вже підтверджених запасів – 90 млрд барелів. Для порівняння: найбільші світові запаси належать Саудівській Аравії – 250 і Венесуелі – 275 млрд барелів, запаси РФ – 78 млрд барелів” (Шведова, 2012). Газова частина родовищ виглядає не менш переконливо: родовище “Левіафан” вміщує близько 450 млрд м³, що в два рази більше родовища “Тамар”. За сумарними оцінками всіх газових родовищ Ізраїль є володарем 28 трлн куб. футів газу, Кіпр – 5-6 трлн (Henderson, 2012).

У 2011 р. на шельфі Кіпру було знайдено перше велике родовище газу, яке отримало назву “Афродіта”. Зараз його запаси оцінюються в 200 млрд м³. Це одне з безлічі родовищ Левантійському басейну – перспективного регіону газовидобутку, розташованого поблизу від ємного європейського газового ринку. Збирається почати видобування газу на своєму шельфі і Сирія. Наприкінці 2017 р. міністр нафти і природних ресурсів країни Алі Ханем заявив, що газ почнуть видобувати вже на початку 2019 року. За його словами, Дамаск вже погодив контракти з видобутку палива з “дружніми країнами”. А на початку 2018 р. про намір долучення до справи буріння та видобування вуглеводнів заявила і Туреччина (Бовдунов, 2018).

Розробка нафтогазового потенціалу регіону пов’язана, однак, з тим, що ці родовища розташовані в зонах, які є предметом міждержавних спорів, що ускладнює загальну геополітичну картину, і без того насичену ризиками (Малышева, 2015). У лютому 2018 р. до нафтогазової гонки увійшов Ліван. Права на пошуки газу на його шельфі отримала російська компанія НОВАТЕК в консорціумі з *Total* та *Eni*. За очікуваннями ліванських властей, у їх виключній економічній зоні залягають 700 млрд м³ газу. Цей крок Лівану одразу викликав негативну реакцію в Ізраїлі. Адже приналежність зони, де повинні йти пошуки блакитного палива, ним відкрито оскаржується.

До лівано-ізраїльських спорів і питань, пов'язаних з Кіпром, додається також і традиційна напруженість між Туреччиною і Грецією. Анкара і Афіни дотримуються різних позицій щодо того, як повинен проходити морський кордон між країнами в Егейському морі. Особливе значення мають так звані сірі зони – незаселені острови, приналежність яких оскаржують і турки, і греки (Бовдунов, 2018).

У зв'язку з зазначеним необхідно пригадати, що ще у 2014 р. у спеціальній доповіді щодо Середземномор'я було відзначено, що цей регіон є місцем багатьох регіональних конфліктів, пов'язаних зі спорами про морські кордони. Тому ЄС настійно закликає взяти на себе зобов'язання уникати подальшої ескалації, яка буде посилювати існуючі загрози. У звіті також розглядаються небезпеки, які можуть виникнути в результаті відкриття вуглеводнів в регіоні Східного Середземномор'я: “нещодавні відкриття природного газу в східній частині Середземного моря привели до того, що Туреччина, Росія та Ізраїль прагнуть збільшити свою військово-морську силу в Середземному морі. Це має пряме відношення до членів ЄС – Греції і Кіпру”. Далі зазначається, що “наслідком невіршеності конфлікту з Туреччиною є ескалація напруженості в результаті передбачуваного використання кіпрських офшорних нафтових запасів. ЄС закликає діяти з метою того, щоб уникнути конфлікту через природні ресурси Середземного моря, і який міг би, в кінцевому підсумку, вплинути на ЄС в цілому” (Жукова, 2015, с. 28).

Висновки

Таким чином, напруженості у реалізації морської політики держав Середземноморського регіону досі тривають, вони обумовлені значним ресурсним, транспортним та економічним потенціалом прибережних країн, а також великими соціальними, культурними та релігійними протиріччями, що мають місце серед їх народів. Тут, проте, є важливим не пошук роз'єднувальних аспектів та будування політик виключно на споживчій складовій, а вироблення загальних стикових точок взаємодії та взаємного співробітництва у найбільш важливих сферах суспільного життя – правничій, економічній, природоохоронній – зі збереженням самобутності та позитивної цивілізаційної пам'яті населення та сформованих ним держав.

ЛІТЕРАТУРА

- Аверочкина, Т.В. (2013). “Исторические воды” и “исторические заливы”: проблема определения понятий. *Юридическая наука*, 1, 83-87.
- Авианосная ударная группа ВМС США вошла в Средиземное море. 27.04.2018. <<https://www.segodnya.ua/world/wnews/avianosnaya-udarnaya-gruppa-vms-ssha-voshla-v-sredizemnoe-more-1134246.html>>
- Авдеев, О.Р. (2016). *Адміністративно-правові засоби протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин та фальсифікованих лікарських засобів*. Київ.
- Бекашев, К.А., Бекашев, Д.К. (2016). Международно-правовые проблемы установления морских охраняемых районов. *Lex Russica*, 2(111), 62-80.
- Біля берегів Лівії потонули понад 30 мігрантів. *Українська правда*. 2017. 26 листопада. <<http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/26/7163337>>
- Бовдунов, А. (2018). “Открытие невероятных богатств”: как месторождения газа в Средиземноморье вызывают конфликты на Ближнем Востоке. *RT на русском*. <<https://russian.rt.com/world/article/493913-gas-sredizemnomoryie-konflikt>>
- Бродель, Ф. (1977). *История и общественные науки. Историческая длительность. Философия и методология истории*. М.: Прогресс.
- Бродель, Ф. (2002). *Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II. Ч. 1. Роль среды*. М.: Языки славянской культуры.
- Войтоловский, Г.К. (2010). Теория и практика морской деятельности. <http://ocean.mstu.edu.ru/theory/files/20120202_1442-3.pdf>
- Гибралтар. <<http://www.geopolitics.ru/2012/09/gibraltar/>>
- Дальський, В.Б. (2011). Фактор Туреччини у середземноморській політиці ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 103(2), 73-75.
- Денисова, Т.С., Костелянец С.В. (2010). Политические конфликты в Африке: причины возникновения и способы урегулирования. Восток. *Афро-азиатские общества: история и современность*, 4, 168-176.
- Дерюгина, С.В. (1997). Правовые аспекты понятия “свободная экономическая зона”. *Государство и право*, 5, 115-121.
- Жукова, О. (2015). *Морская политика и безопасность Европейского Союза*. Таллинн. <<https://digi.lib.ttu.ee/i/file.php?DLID=4191&t=1>>
- Колесникова, М.Л. (2017). Морская политика Европейского Союза и её экономические аспекты. *Современная Европа*, 4, 78-86.
- Кормич, Б.А. (2016). Історія розвитку митної справи в Європі: періодизація та основні тенденції. *Lex Portus*, 1, 51-63.
- Латкина, В.А. (2014). Политика Европейского союза в Средиземноморье в контексте “арабской весны”. *Вестник МГИМО Университета*, 2(35), 139-149.
- Мазырин, В.М. (2016). Формы развития цивилизаций, геополитика и их проекция на Вьетнам. *Вьетнамские исследования*, 6, 224-243.
- Малышева, Д. (2015). Россия в Средиземноморье: геополитика и современные интересы. *Международная жизнь*, 11, 111-123. <<https://interaffairs.ru/jauthor/material/1404>>

- Махновский, Д.Е. (2014). Приморские регионы Европы: развитие экономики на рубеже XX и XXI веков. *Балтийский регион*, 4(22), 59-75.
- Мечников, Л.И. (1995). *Цивилизация и великие исторические реки*. М.: Арктогея.
- Мота, А.Ф. (2017). Протидія нелегальній міграції на шляхах морського сполучення: стан та перспективи удосконалення. *Lex Portus*, 4, 86-96.
- Носков, А.Ю. (2016). Взаимодействие ЕС и Северной Африки в области морской логистики. *Сайт Института Ближнего Востока*. <<http://www.iimes.ru/?p=30787>>
- Павлова, Ю.А. (2015). Политика Испании в отношении спорных территорий в западном Средиземноморье. *Сравнительная политика*, 4(21), 31-33.
- Пашковская, Л.И. (2016). Спасание незаконных мигрантов на море. *Lex Portus*, 1, 170-180.
- Садовская, А. (2009). Эволюция политики Европейского Союза в отношении стран Южного Средиземноморья в 2000-е гг. *Журнал международного права и международных отношений*, 1, 45-50.
- Сигалов, К.Е. (2013). Пространственные и темпоральные характеристика права. *Пространство и время*, 1(11), 69-75.
- Спорные территории. Перешеек между Гибралтаром и Испанией. <<http://www.geopolitics.ru/2014/02/spornye-territorii-peresheek-mezhdu-gibraltarom-i-ispaniej/>>
- Средиземное море – больше не “озеро НАТО”. *Contra Magazin*. <<https://russian.rt.com/inotv/2018-05-21/Contra-Magazin-Sredizemnoe-more->>>
- Терещенко, Е.Ю. (2010). Феномен морской культуры и морской цивилизации. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*, 4, 180-184.
- Хассуна Б. (2015). Євро-середземноморське співробітництво: еволюція, проблеми та напрями розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць*, 2, 57, 79-86.
- Шведова, О. (2012). Борьба за “Левиафан”. *Белорусская военная газета*. 2012. 160. <<https://vsr.mil.by/2012/08/29/borba-za-leviafan/>>
- Швец, Є.В. (2017). Роль Середземного моря у формуванні та розвитку мультикультурного міського середовища. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 47, 186-189. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_28>
- Шестова, Т.Л. (2011). Глобальная история: фактор воды. *Вестник МГИМО Университета*, 3(18), 53-57.
- Энтин, Л.М. (2009). *Право Европейского Союза: новый этап эволюции: 2009-2017 годы: Серия: Общие пространства России – ЕС: право, политика, экономика*. М.: Изд-во “Аксиом”.
- Adams, Ch. (1993). *For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization*. New York: Madison Books.
- Agreement On The Conservation Of Cetaceans Of The Black Sea, Mediterranean Sea And Contiguous Atlantic Area 1996* (United Nations). *International Environmental Agreements (IEA) Database Project*. <<https://iea.uoregon.edu/treaty-text/1996-cetaceansblackseamediterraneanseantxt>>

An Integrated Maritime Policy for the European Union 2007 (Commission of the European Communities). *EUR-Lex*. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0575:FIN:EN:PDF>>

Barcelona declaration, adopted at the Euro-Mediterranean Conference: summary. <http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/barcelona_en.htm>

Barcelona Process: Union for the Mediterranean. *Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council*. Brussels, 20/05/08. <http://www.eeas.europa.eu/euromed/docs/com08_319_en.pdf>

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Towards an Integrated Maritime Policy for better governance in the Mediterranean 2009 (Commission of the European Communities). *EUR-Lex*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52009DC0466>>

Convention on the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution, and Protocols (United Nations Environment Programme). The web-site of the Organisation for the prohibition of chemical weapons. <<https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/related-international-agreements/toxic-chemicals-and-the-environment/mediterranean-sea/>>

EU boosts support to democratic reforms and development in the Southern Neighbourhood 2013 (European Commission). *European Commission Press Release Database*. <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1136_en.htm>

European Atlas of the Seas 2014 (European Commission). <http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/atlas/maritime_atlas/#lang=EN;bkgd=5:0.75;mode=1;pos=11.754:53.652:4;theme=2:0.75:1>

Henderson, S. (2012). Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Source for Cooperation or Fuel for Tension? The Case of Israel. *GMF Policy Brief*. June 2012 <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/Henderson_EnergyDiscoveries_20120615.pdf>

Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean 2008 (Union for the Mediterranean). *The Official website of the Union for the Mediterranean*. <http://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2012/09/ufm_paris_declaration1.pdf>

Hollis, R. (2011). The UfM and the Middle East Peace Process: An Unhappy Symbiosis. *Mediterranean Politics*, 16, 1, 99-116.

New EU support for regional cooperation in the Southern Mediterranean 2013 (European Commission). *European Commission Press Release Database*. <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1027_en.htm>

Regulation establishing the European Border Surveillance System (Eurosur) 2013 (European Parliament and the Council). *Official Journal of the European Union*, L 295/11

Schumacher, T. (2009). Germany: A Player in the Mediterranean. *Mediterranean Politics* 2009. <http://www.academia.edu/413520/Germany_A_Player_in_the_Mediterranean>

Torreblanca, J.I. (2008) Sarkozy's foreign policy: where do European interests and values stand? *FRIDE Comment*. February 2008. <http://www.fride.org/download/COM_Sarko_Foreign_Policy_ENG_feb08.pdf>

REFERENCES

- Adams, Ch. (1993). *For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization*. New York: Madison Books. [in English].
- Agreement On The Conservation Of Cetaceans Of The Black Sea, Mediterranean Sea And Contiguous Atlantic Area 1996* (United Nations). *International Environmental Agreements (IEA) Database Project*. Retrieved from <https://iea.uoregon.edu/treaty-text/1996-cetaceansblackseamediterraneanseaentxt> [in English].
- An Integrated Maritime Policy for the European Union 2007* (Commission of the European Communities). *EUR-Lex*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0575:FIN:EN:PDF> [in English].
- Avdieiev, O.R. (2016). *Administrativno-pravovi zasoby protydii kontrabandi narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn ta falsyfikovanykh likarskykh zasobiv* [Administrative and legal means of counteracting smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances and counterfeit medicines]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Averochkina, T.V. (2013). “Istoricheskie vody” i “istoricheskie zalivy”: problema opredelenija ponjatij [“Historical waters” and “historical bays”: the problem of definition of concepts]. *Juridicheskaja nauka* [Juridical science], no. 1, 83-87. [in Russian].
- Avianosnaja udarnaja gruppа VMS SShA voshla v Sredizemnoe more. [The US Navy air carrier strike group entered the Mediterranean Sea]. 27.04.2018. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/world/wnews/avianosnaya-udarnaya-grupa-vms-ssh-a-voshla-v-sredizemnoe-more-1134246.html> [in Russian].
- Barcelona declaration, adopted at the Euro-Mediterranean Conference: summary. Retrieved from http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/barcelona_en.htm [in English].
- Barcelona Process: Union for the Mediterranean. *Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council*. Brussels, 20/05/08. Retrieved from http://www.eeas.europa.eu/euromed/docs/com08_319_en.pdf [in English].
- Bekjashev, K.A., Bekjashev, D.K. (2016). Mezhdunarodno-pravovye problemy ustanovlenija morskikh ohranjaemykh rajonov [International legal problems of establishing marine protected areas]. *Lex Russica* [Lex Russica], no. 2(111), 62-80. [in Russian].
- Bilia berehiv Livii potonuly ponad 30 mihrantiv [More than 30 migrants drowned off the coast of Libya]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda]. 2017. 26 lystopada [November, 26]. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/26/7163337> [in Ukrainian].
- Bovdunov, A. (2018) “Otkrytie neverojatnyh bogatstv”: kak mestorozhdenija gaza v Sredizemnomor’e vyzyvajut konflikty na Blizhnem Vostoke [“The Discovery of Incredible Wealth”: As gas deposits in the Mediterranean cause conflicts in the Middle East]. *RT na russkom* [RT in Russian]. Retrieved from <https://russian.rt.com/world/article/493913-gas-sredizemnomoryie-konflikt> [in Russian].
- Brodel’, F. (1977). *Istorija i obshhestvennye nauki. Istoricheskaja dlitel’nost’. Filosofija i metodologija istorii* [History and social sciences. Historical duration. Philosophy and methodology of history]. M.: Progress. [in Russian].
- Brodel’, F. (2002). *Sredizemnoe more i sredizemnomorskij mir v jepohu Filippa II. Ch. 1. Rol’ sredy* [Mediterranean Sea and the Mediterranean world in the era of Philip II. Part 1. The role of the environment]. M.: Jazyki slavjanskoj kul’tury. [in Russian].

- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Towards an Integrated Maritime Policy for better governance in the Mediterranean 2009* (Commission of the European Communities). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52009DC0466> [in English].
- Convention on the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution, and Protocols* (United Nations Environment Programme). The web-site of the Organisation for the prohibition of chemical weapons. Retrieved from <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/related-international-agreements/toxic-chemicals-and-the-environment/mediterranean-sea/> [in English].
- Dalskyi, V.B. (2011). Faktor Turechchyny u seredzemnomorskii politytsi YeS [Turkey's factor in the EU's Mediterranean policy]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual problems of international relations], no. 103(2), 73-75. [in Ukrainian].
- Denisova, T.S., Kosteljanec S.V. (2010). Politicheskie konflikty v Afrike: prichiny vozniknoveniya i sposoby uregulirovaniya. Vostok [Political conflicts in Africa: the causes and methods of settlement. East]. *Afro-aziatskie obshchestva: istoriya i sovremennost'* [Afro-Asian societies: history and modern times], no. 4, 168-176. [in Russian].
- Derjugina, S.V. (1997). Pravovye aspekty ponjatija "svobodnaja jekonomicheskaja zona" [Legal aspects of the concept of "free economic zone"]. *Gosudarstvo i pravo* [State and Law], no. 5, 115-121. [in Russian].
- EU boosts support to democratic reforms and development in the Southern Neighbourhood 2013* (European Commission). *European Commission Press Release Database*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1136_en.htm [in English].
- European Atlas of the Seas 2014* (European Commission). Retrieved from http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/atlas/maritime_atlas/#lang=EN;bkgd=5:0.75;-mode=1;pos=11.754:53.652:4;theme=2:0.75:1 [in English].
- Gibraltar [Gibraltar]. Retrieved from <http://www.geopolitics.ru/2012/09/gibraltar/> [in Russian].
- Henderson, S. (2012). Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Source for Cooperation or Fuel for Tension? The Case of Israel. *GMF Policy Brief: June 2012* Retrieved from http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/Henderson_EnergyDiscoveries_20120615.pdf [in English].
- Hollis, R. (2011). The UfM and the Middle East Peace Process: An Unhappy Symbiosis. *Mediterranean Politics*, 16, 1, 99-116. [in English].
- Jentin, L.M. (2009). *Pravo Evropejskogo Sojuza: novyj jetap jevoljucii: 2009-2017 gody: Serija: Obshhie prostranstva Rossii – ES: pravo, politika, jekonomika* [The right of the European Union: a new stage of evolution: 2009-2017: Series: Common spaces of Russia – EU: law, politics, economics]. M.: Izd-vo "Aksiom". [in Russian].
- Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean 2008* (Union for the Mediterranean). *The Official website of the Union for the Mediterranean*. Retrieved from http://ufmsecretariat.org/wp-content/uploads/2012/09/ufm_paris_declaration1.pdf [in English].
- Khassuna B. (2015). Yevro-seredzemnomorske spivrobitnytstvo: evoliutsiia, problemy ta napriamy rozvytku [Euro-Mediterranean cooperation: evolution, problems and

- directions of development]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen* [Bulletin of socio-economic research], no. 2, 57, 79-86. [in Ukrainian].
- Kolesnikova, M.L. (2017). Morskaja politika Evropejskogo Sojuza i ejo jekonomicheskie aspekty [Maritime policy of the European Union and its economic aspects]. *Sovremennaja Evropa* [Modern Europe], no. 4, 78-86. [in Russian].
- Kormych, B.A. (2016). Istoriia rozvytku mytnoi spravy v Yevropi: periodyzatsiia ta osnovni tendentsii [The history of development of the customs affairs in Europe: the periods and the main trends]. *Lex Portus* [Lex Portus], no. 1, 51-63. [in Ukrainian].
- Latkina, V.A. (2014). Politika Evropejskogo sojuza v Sredizemnomor'e v kontekste "arabskoj vesny" [The policy of the European Union in the Mediterranean in the context of the "Arab Spring"]. *Vestnik MGIMO Universiteta* [Bulletin of MGIMO University], no. 2(35), 139-149. [in Russian].
- Mahnovskij, D.E. (2014). Primorskie regiony Evropy: razvitie jekonomiki na rubezhe XX i XXI vekov [Primorye regions of Europe: economic development at the turn of the 20th and 21st centuries]. *Baltijskij region* [the Baltic region], no. 4(22), 59-75. [in Russian].
- Malysheva, D. (2015) Rossiia v Sredizemnomor'e: geopolitika i sovremennye interesy [Russia in the Mediterranean: Geopolitics and Contemporary Interests]. *Mezhdunarodnaja zhizn'* [International life], no. 11, 111-123. Retrieved from <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1404> [in Russian].
- Mazyryn, V.M. (2016). Formy razvitiia civilizacij, geopolitika i ih proekcija na V'etnam [Forms of development of civilizations, geopolitics and their projection on Vietnam]. *V'etnamskie issledovaniia* [Vietnamese Studies], no. 6, 224-243. [in Russian].
- Mechnikov, L.I. (1995). *Civilizacija i velikie istoricheskie reki* [Civilization and the great historical rivers]. M.: Arktogeta. [in Russian].
- Mota, A.F. (2017). Protydiia nelegalnii mihratsii na shliakhakh morskoho spoluchennia: stan ta perspektyvy udoskonalennia [The Counteraction to Illegal Migration on Sea Routes: Condition and Prospects for Improvement]. *Lex Portus* [Lex Portus], no. 4, 86-96. [in Ukrainian].
- New EU support for regional cooperation in the Southern Mediterranean 2013* (European Commission). *European Commission Press Release Database*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1027_en.htm [in English].
- Noskov, A.Ju. (2016). Vzaimodejstvie ES i Severnoj Afriki v oblasti morskoi logistiki [Interaction between the EU and North Africa in the field of maritime logistics]. *Sajt Instituta Blizhnego Vostoka* [The web-site of the Institute of the Middle East.]. Retrieved from <http://www.iimes.ru/?p=30787> [in Russian].
- Pashkovskaja, L.I. (2016). Spasanie nezakonnyh migrantov na more [Saving illegal migrants at sea]. *Lex Portus* [Lex Portus], no. 1, 170-180. [in Russian].
- Pavlova, Ju.A. (2015). Politika Ispanii v otnoshenii spornykh territorij v zapadnom Sredizemnomor'e [The policy of Spain regarding disputed territories in the western Mediterranean]. *Sravnitel'naja politika* [Comparative politics], no. 4(21), 31-33. [in Russian].
- Regulation establishing the European Border Surveillance System (Eurosur) 2013* (European Parliament and the Council). *Official Journal of the European Union*, L 295/11. [in English].

- Sadovskaja, A. (2009). Jevoljucija politiki Evropejskogo Sojuza v otnoshenii stran Juzhnogo Sredizemnomor'ja v 2000-e gg [Evolution of the European Union's policy towards the countries of the southern Mediterranean in the 2000s]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij* [Journal of International Law and International Relations], no. 1, 45-50. [in Russian].
- Schumacher, T. (2009). Germany: A Player in the Mediterranean. *Mediterranean Politics 2009*. Retrieved from http://www.academia.edu/413520/Germany_A_Player_in_the_Mediterranean [in English].
- Shestova, T.L. (2011). Global'naja istorija: faktor vody [Global History: The Water Facto]. *Vestnik MGIMO Universiteta* [MGIMO University bulletin], no. 3(18), 53-57. [in Russian].
- Shvedova, O. (2012). Bor'ba za "Leviafan" [Fight for Leviathan]. *Belorusskaja voennaja gazeta* [Belarusian military newspaper]. 2012. 160. Retrieved from <https://vsr.mil.by/2012/08/29/borba-za-leviafan/> [in Russian].
- Shvets, Ye.V. (2017). Rol Seredzemnoho moria u formuvanni ta rozvytku multykulturnoho miskoho seredovyshcha [The role of the Mediterranean Sea in shaping and developing a multicultural urban environment]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia* [Modern Problems of Architecture and Urban Development], no. 47, 186-189. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_28 [in Russian].
- Sigalov, K.E. (2013). Prostranstvennye i temporal'nye harakteristika prava [Spatial and temporal characteristics of law]. *Prostranstvo i vremja* [Space and time], no. 1(11), 69-75. [in Russian].
- Spornye territorii. Peresheek mezhd Gibraltarom i Ispaniej [Contested areas. Isthmus between Gibraltar and Spain]. Retrieved from <http://www.geopolitics.ru/2014/02/spornye-territorii-peresheek-mezhdu-gibraltarom-i-ispаниеj/> [in Russian].
- Sredizemnoe more – bol'she ne "ozero NATO". [he Mediterranean Sea is no longer the "lake of NATO"]. *Contra Magazin* [Contra Magazin]. Retrieved from <https://russian.rt.com/inotv/2018-05-21/Contra-Magazin-Sredizemnoe-more-> [in Russian].
- Tereshhenko, E.Ju. (2010). Fenomen morskoy kul'tury i morskoy civilizacii [The phenomenon of marine culture and marine civilization]. *Obshhestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana)* [Society. Habitat. Development (Terra Humana)], no. 4, 180-184. [in Russian].
- Torreblanca, J.I. (2008). Sarkozy's foreign policy: where do European interests and values stand? *FRIDE Comment. February 2008*. Retrieved from http://www.fride.org/download/COM_Sarko_Foreign_Policy_ENG_feb08.pdf [in English].
- Vojtlovskij, G.K. (2010). Teoriya i praktika morskoy dejatel'nosti [Theory and practice of marine activity]. Retrieved from http://ocean.mstu.edu.ru/theory/files/20120202_1442-3.pdf [in Russian].
- Zhukova, O. (2015). *Morskaja politika i bezopasnost' Evropejskogo Sojuza* [Maritime policy and security of the European Union]. Tallinn. Retrieved from <https://digi.lib.ttu.ee/i/file.php?DLID=4191&t=1> [in Russian].

